

Στους ώμους των γιγάντων

Η ιστορία των νάνων και των γιγάντων με γοήτευε ανέκαθεν. Ωστόσο, η ιστορική πολεμική των νάνων και των γιγάντων είναι απλώς ένα κεφάλαιο αυτής της αιώνιας διαμάχης ανάμεσα σε πατέρες και γιους, που, όπως θα δούμε στο τέλος, εξακολουθεί να μας αφορά άμεσα.

Δεν χρειάζεται να απασχολήσουμε τους ψυχαναλυτές για να παραδεχτούμε πως τα παιδιά τείνουν να σκοτώνουν τους πατεράδες τους – και χρησιμοποιώ το αρσενικό μόνο για να ακολουθήσω τη βιβλιογραφία, χωρίς να αγνοώ πως έχει υπάρξει συνεπής και χλιαρή συνήθεια, από τις κακές σχέσεις μεταξύ Νέρωνα και Αгриππίνας ως τα πραγματικά εγκλήματα του αστυνομικού δελτίου, να δολοφονούν και τις μητέρες.

Το πρόβλημα είναι κυρίως πως υπήρξε ανέκαθεν η έννοια της προσβολής των πατεράδων προς τα παιδιά, απολύτως συμμετρική της προσβολής των παιδιών προς τους πατεράδες. Ο Οιδίποδας, αν και δεν φταίει, σκοτώνει τον Λάιο, αλλά ο Κρόνος καταβροχθίζει τα παιδιά του, και το όνομα της Μήδειας δεν θα μπορούσε ποτέ να δοθεί σε σχολή για μαμάδες. Δεν μιλάμε καν για τον φτωχό Θυέστη, που έφτιαξε Big Mac με τη σάρκα των ίδιων του των παιδιών χωρίς να το γνωρίζει, ενώ για όσους κληρονόμους του βυζαντινού θρόνου τυφλώνουν τον πατέρα τους, υπάρχουν άλλοι τόσοι σουλτάνοι στην Κωνσταντινούπολη που προστατεύουν εαυτούς από μια πρόωγη διαδοχή σκοτώνοντας τα παιδιά τους μέσα στην κούνια.

Η διαμάχη ανάμεσα σε πατέρες και παιδιά μπορεί να λάβει και μη βίαιες, αλλά όχι λιγότερο δραματικές μορφές. Η αντίθεση προς τον πατέρα μπορεί να έχει τη μορφή χλευασμού, όπως ο Χαμ που δεν συγχωρεί λίγο κρασί στον Νώε, μετά από τόσο νερό· στον χλευασμό αυτόν, όπως είναι γνωστό, ο Νώε αντέδρασε με ρατσιστικό αποκλεισμό, εξορίζοντας τον ασεβή γιο στις αναπτυσσόμενες χώρες. Και τα χιλιάδες χρόνια ενδημικής πείνας και δουλείας για μια απλή μίμηση του μεθυσμένου πατέρα, ας το παραδεχτούμε, είναι πάρα πολύ μεγάλο τίμημα. Ακόμα και αν λάβουμε υπόψη τη συναίνεση του Αβραάμ να θυσιάσει τον Ισαάκ, ως απόλυτο παράδειγμα της υποταγής στη θεία θέληση, θα έλεγα πως στην πράξη αυτή φαίνεται πως ο Αβραάμ θεωρούσε τον γιο ιδιοκτησία που μπορεί να διαθέσει κατά βούληση (θα σκότωνε τον γιο και ο ίδιος θα κέρδιζε την εύνοια του Γιαχβέ... πείτε μου εάν η συμπεριφορά του ανθρώπου αυτού ήταν σύμφωνη με τους δικούς μας ηθικούς κανόνες). Ευτυχώς ο Γιαχβέ αστειευόταν, αλλά ο Αβραάμ δεν το γνώριζε. Η ατυχία του Ισαάκ φαίνεται απ' όσα του συνέβησαν όταν έγινε πατέρας ο ίδιος: ο Ιακώβ δεν τον σκοτώνει, φυσικά, αλλά του στερεί το δικαίωμα να επιλέξει διάδοχο με ένα έξυπνο κόλπο, εκμεταλλευόμενος την τυφλότητά του, στρατήγημα ίσως ακόμα πιο εξωφρενικό από μια κλασική πατροκτονία.

Κάθε διαμάχη των αρχαίων και των συγχρόνων γίνεται πάντα στο όνομα μιας συμμετρικής πάλης. Για να έρθουμε στη διαμάχη του 17ου αιώνα, από την οποία δανειζόμαστε τον τύπο αυτόν, αληθεύει πως ο Περώ ή ο Φοντενέλ ισχυρίζονταν ότι τα έργα των συγχρόνων τους, ως πιο ώριμα από τα έργα των προγόνων, ήταν, κατά συνέπεια, καλύτερα (και άρα οι *poètes gallants* και τα *esprits curieux* προτιμούσαν τις νέες φόρμες στην όπερα, στη διήγηση και στο μυθιστόρημα), αλλά η διαμάχη είχε ήδη ανακύψει και τροφοδοτείτο επειδή ενάντια στους νέους στάθηκαν, ισχυρότατοι, ο Μπουαλώ και όλοι όσοι υποστήριζαν τη μίμηση των αρχαίων.

Εάν υπάρχει *διαμάχη*, είναι γιατί οι πρωτοπόροι βρίσκουν πά-
ντα απέναντί τους τους *laudatores temporis acti*, και συχνά το
εγκώμιο της καινοτομίας και της ρήξης με το παρελθόν γεννιέται
ακριβώς ως αντίδραση στον άκρατο συντηρητισμό. Εάν στην επο-
χή μας υπάρχουν οι ποιητές της ανθολογίας *Novissimi*, όλοι διδα-
χτήκαμε στο σχολείο πως διακόσια χρόνια πριν υπήρξαν οι *poetae
novi*. Την εποχή του Κάτουλλου η λέξη *modernus* δεν υπήρχε ακό-
μα, αλλά *novi* ονομάζονταν οι ποιητές που ανέτρεχαν στον (αρ-
χαιο)ελληνικό λυρισμό για να αντιταχθούν στη λατινική παράδο-
ση. Ο Οβίδιος στην *Ars amatoria* (III, 121 sgg.) έλεγε *prisca iuvent
alios* [αφήνω το παρελθόν στους άλλους], *ego me nunc denique
natus gratulor; haec aetas moribus acta meis* [είμαι περήφανος
που έχω γεννηθεί σήμερα, γιατί η εποχή αυτή μου ταιριάζει· επει-
δή είναι πιο εκλεπτυσμένη και όχι τόσο χωριάτικη όσο ήταν οι
παλιότερες εποχές] κ.λπ. Όμως, το γεγονός πως οι νέοι ενοχλού-
σαν τους υμνητές του παρελθόντος (*Epistole* II, 1, 75 sgg.) κατα-
γράφεται από τον Οράτιο, ο οποίος χρησιμοποίησε αντί για τον
όρο «moderno» το επίρρημα *nuper* [προσφάτως] για να πει πως
ήταν κρίμα ένα βιβλίο να καταδικαστεί όχι για έλλειψη κομψότη-
τας *sed quia nuper* [αλλά για το πρόσφατο], επειδή είχε εμφανιστεί
ελάχιστο καιρό πριν. Αυτή ακριβώς είναι η στάση όσων σήμερα,
κάνοντας κριτική στο έργο ενός νέου συγγραφέα, θρηνολογούν
επειδή δεν γράφονται πλέον τα μυθιστορήματα του παρελθόντος.

Ο όρος *modernus* εμφανίζεται στο προσκήνιο ακριβώς στο
τέλος της εποχής που ορίζουμε ως αρχαιότητα, δηλαδή περί τον
5ο αιώνα μ.Χ., όταν ολόκληρη η Ευρώπη βουλιάζει στην παρέν-
θεση αυτών των πραγματικά σκοτεινών αιώνων που προηγού-
νται την καρολίγγειας Αναγέννησης – ακριβώς, δηλαδή, αυτά τα
χρόνια που σε εμάς μοιάζουν τα λιγότερο μοντέρνα απ’ όλα. Σε
αυτούς, λοιπόν, τους «σκοτεινούς» αιώνες, που η ανάμνηση των
περασμένων μεγαλείων έχει πλέον ξεθωριάσει και επιβιώνουν μό-

νο σαθρά αποκαΐδια, εγκαθίσταται η καινοτομία, ακόμα και χωρίς να το αντιλαμβάνονται οι ίδιοι οι πρωτοπόροι. Στην πραγματικότητα, αυτή είναι η εποχή που αρχίζουν να καθιερώνονται οι νέες ευρωπαϊκές γλώσσες, ίσως το πλέον καινοτόμο και συναρπαστικό πολιτιστικό γεγονός των τελευταίων δύο χιλιάδων ετών. Ως συμμετρικό επακόλουθο, τα κλασικά λατινικά αρχίζουν να μετατρέπονται σε μεσαιωνικά λατινικά. Την περίοδο αυτή αναδύονται τα σημάδια μιας υπερήφανης καινοτομίας.

Πρώτη πράξη υπερηφάνειας, η αναγνώριση πως ξεκινά να δημιουργείται μια λατινική γλώσσα διαφορετική από αυτήν των αρχαίων. Μετά την πτώση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, η γηραιά ήπειρος γίνεται μάρτυρας της κρίσης των πολιτισμών οι οποίοι στηρίζονταν στη γεωργία, της καταστροφής μεγάλων πόλεων, δρόμων, ρωμαϊκών υδραγωγείων· σε μια περιοχή που καλύπτεται από δάση, μοναχοί, ποιητές και μινιατουρίστες [εικονογράφοι] βλέπουν τον κόσμο ως σκοτεινό δάσος που κατοικείται από τέρατα. Ο Γρηγόριος της Τουρ από το 580 κατήγγειλε το τέλος των γραμμάτων, και δεν θυμάμαι ποιος πάπας αναρωτιόταν εάν εξακολουθούσαν να είναι έγκυρες οι βαπτίσεις που έγιναν στη Γαλικία, όπου κανείς βαπτίζοταν *in nomine Patris et Filiae* [της Θυγατρός] *et Spiritus Sancti* [στο όνομα του Πατρός, της Θυγατρός και του Αγίου Πνεύματος], επειδή ούτε ο κλήρος γνώριζε πλέον λατινικά. Όμως ανάμεσα στον 7ο και τον 10ο αιώνα αναπτύσσεται η λεγόμενη «*estetica isperica*» [αισθητική της Εσπερίας], ένα ύφος που εμφανίζεται από την Ισπανία ως τα βρετανικά νησιά, αγγίζοντας και τη Γαλατία. Η κλασική λατινική παράδοση έχει περιγράψει (και καταδικάσει) το ύφος αυτό, χαρακτηρίζοντάς το «ασιατικό» (και στη συνέχεια «αφρικανικό»), σε αντίθεση με την ισορροπία του «αττικού» ύφους. Στο ασιατικό ύφος καταδικαζόταν αυτό που η κλασική ρητορική αποκαλούσε *κακόζηλον* ή *mala affectatio* [καταστροφική προσποίηση]. Και για να έχουμε ένα συγκεκριμένο παράδειγ-

μα του πώς οι πατέρες της Εκκλησίας περί τον 5ο αιώνα σκανδαλίζονταν μπροστά σε παραδείγματα *mala affectatio*, ας δούμε αυτή την αποστροφή του αγίου Ιερώνυμου (*Adversus Jovinianum* I):

Υπάρχουν ήδη τόσοι συγγραφείς βάρβαροι και τόσες ομιλίες μπερδεμένες από ελαττώματα και φόρμες που δεν καταλαβαίνει πλέον κανείς ούτε ποιος μιλάει ούτε για ποιο πράγμα μιλάει. Τα πάντα διογκώνονται και καταρρέουν, όπως ένα άρρωστο φίδι που κομματιάζεται ενώ επιχειρεί να κάνει αυτά που θέλει. Τα πάντα μπλέκονται σε άλυτους λεκτικούς κόμπους, και θα πρέπει κανείς να τους επαναλαμβάνει με τον Πλαύτο «τον οποίο ουδείς μπορεί να καταλάβει, εκτός από τη Σίβυλλα». Αλλά σε τι πράγμα χρειάζονται όλες αυτές οι λεκτικές μαγγανείες;

Όμως αυτά που για την κλασική παράδοση ήταν «ελαττώματα», για την ποιητική της Εσπερίας γίνονται αρετές. Οι σελίδες της Εσπερίας δεν υπακούουν πλέον στους παραδοσιακούς συντακτικούς και ρητορικούς νόμους· οι κανόνες του ρυθμού και του μέτρου παραβιάζονται για να παραγάγουν λίσστες με γεύση μπαρόκ. Μακρές αλυσίδες παρηχήσεων, που στον κλασικό κόσμο θα είχαν κριθεί κακόφωνες, τώρα παράγουν μια νέα μουσική, την οποία ο Αλδέλμος του Μάλμσπερι (*Γράμμα στον Eahfrid*, PL 89, 159) εξυμνεί δημιουργώντας φράσεις στις οποίες κάθε λέξη ξεκινά με το ίδιο γράμμα: «*Primitus pantorum procerum praetorumque pio potissimum paternoque praesertim privilegio panegyricum poemataque passim prosatori sub polo promulgantes*» και τα λοιπά.

Το λεξικό εμπλουτίζεται με απίστευτα υβρίδια, δανειζόμενο εβραϊκούς και ελληνιστικούς όρους, ο διάλογος γεμίζει κρυπτογραφήματα. Αν η κλασική αισθητική είχε ως ιδανικό της τη φωτεινότητα, η αισθητική της Εσπερίας είχε ως ιδανικό το σκοτάδι. Αν η κλασική αισθητική είχε ως ιδανικό τη συμμετρία, η αισθητική της Εσπερίας ευνοούσε την πολυπλοκότητα, την αφθονία επιθέτων και περιφράσεων, το γιγάντιο, το τερατώδες, το ανεξέλεγκτο,

το απροσμέτρητο, το ασυνήθιστο. Για τον ορισμό των θαλάσσιων κυμάτων εμφανίζονται επίθετα όπως *astriferus* ή *glaucicomus*, και χαίρουν εκτίμησης νεολογισμοί όπως *pectoreus*, *placoreus*, *sonoreus*, *alboreus*, *propriiferus*, *flammiger*, *gaudifluus*...

Είναι οι ίδιες λεξικολογικές εφευρέσεις που εκθείαζε τον 6ο αιώνα ο Βιργίλιος Γραμματικός στις *Επιτομές* και τις *Επιστολές* του. Αυτός ο παράφρων γραμματικός από το Μπιγκόρ, κοντά στην Τουλούζη, παρέθετε κείμενα του Κικέρωνα ή του Βιργίλιου (του άλλου, του αληθινού) τα οποία οι συγγραφείς αυτοί δεν θα μπορούσαν να έχουν γράψει, και στην πορεία αποκαλύπτεται, ή γίνεται αντιληπτό, πως ήταν μέλος μιας κλίκας ρητόρων, καθένας από τους οποίους είχε πάρει το όνομα ενός κλασικού συγγραφέα, αλλά κάτω από αυτό το ψεύτικο όνομα έγραφαν σε λατινικά που οπωσδήποτε δεν ήταν κλασικά, και εξυμνούσαν εαυτούς γι' αυτά. Ο Βιργίλιος του Μπιγκόρ δημιουργεί ένα γλωσσολογικό σύμπαν που μοιάζει να έχει βγει από τη φαντασία του Εδουάρδου Σανγκουνιέτι, αν και πιθανότατα έγινε το ακριβώς αντίστροφο. Λέει ο Βιργίλιος πως υπάρχουν δώδεκα είδη λατινικής γλώσσας, και σε καθένα από αυτά η φωτιά μπορεί να έχει διαφορετικά ονόματα, όπως *ignis*, *quoquinhabin*, *ardon*, *calax*, *spiridon*, *rusin*, *fragon*, *fumaton*, *ustrax*, *vitius*, *siluleus*, *aeneon* (*Epitomi* I, 4). Η μάχη λέγεται *praelium* επειδή γίνεται στη θάλασσα (ονομάζεται *praelum* επειδή λόγω της απεραντοσύνης της έχει την υπεροχή ή το *praelatum* του αξιοθαύμαστου, *Epitomi* IV, 10). Από την άλλη, οι ίδιοι οι κανόνες της λατινικής γλώσσας αμφισβητούνται και λέγεται ότι οι ρήτορες Γκαλμπούνγκους και Τερέντιους για δεκατέσσερις ημέρες και δεκατέσσερις νύχτες είχαν βαλθεί να φιλονικούν για την κλητική του *ego*, και το πρόβλημα ήταν μεγίστης σημασίας, επειδή αφορούσε τον προσδιορισμό τού πώς θα μπορούσε κανείς να απευθυνθεί εμφατικά στον εαυτό του («Ω, εγώ έκανα καλά;» Ἡ *egone*, *recte feci?*).

Όμως, ας περάσουμε στην καθομιλουμένη. Προς το τέλος του 5ου αιώνα, ο κόσμος δεν μιλάει πλέον λατινικά, αλλά γαλλο-ρομανικά, ιταλο-ρομανικά, ισπανο-ρομανικά ή ρομανικά-βαλκανικά. Επρόκειτο για γλώσσες που τις μιλούσαν αλλά δεν τις έγραφαν, πριν ακόμα τους *Όρκους του Στρασβούργου* (842) και την *Carta Capuana* (960-963): μια πραγματική γιορτή γλωσσικής καινοτομίας κάνει την εμφάνισή της. Σε αυτούς ακριβώς τους αιώνες, μπροστά στον πολλαπλασιασμό των γλωσσών, επανεξετάζεται η ιστορία του Πύργου της Βαβέλ και συνήθως επικρατεί η αντιμετώπισή της ως κατάρας και ατυχίας. Αλλά υπάρχουν πλέον και αυτοί που βλέπουν στη γέννηση των νέων ομιλουμένων γλωσσών ένα σημάδι μοντερνισμού και ανάπτυξης.

Τον 7ο αιώνα, κάποιοι Ιρλανδοί γραμματικοί προσπαθούν να ορίσουν τα πλεονεκτήματα της γαελικής καθομιλουμένης σε σχέση με τη λατινική γραμματική. Σε ένα έργο με τον τίτλο *I precetti dei poeti*, αναφέρονται ακριβώς στη δομή του Πύργου της Βαβέλ: όπως για την κατασκευή του Πύργου χρησιμοποιήθηκαν οκτώ ή εννιά υλικά (ανάλογα με την εκδοχή), δηλαδή άργιλος και νερό, μαλλί και αίμα, ξύλο και ασβέστης, πίσσα, λινό και άσφαλτος, έτσι και για τα γαελικά χρησιμοποιήθηκαν ονόματα, αντωνυμίες, ρήματα, επιρρήματα, μετοχές, σύνδεσμοι, προθέσεις, επιφωνήματα. Ο παραλληλισμός είναι αποκαλυπτικός: θα χρειαστεί να περιμένουμε τον Χέγκελ για να βρεθεί ένα θετικό πρότυπο στον μύθο του Πύργου. Οι Ιρλανδοί γραμματικοί πιστεύουν ότι η γαελική αποτελεί το πρώτο και μοναδικό παράδειγμα υπέρβασης της σύγχυσης των γλωσσών. Οι δημιουργοί της, μέσω μιας διαδικασίας που σήμερα θα ονομάζαμε *κόψε-ράψε*, επέλεξαν το καλύτερο που υπήρχε σε κάθε γλώσσα και για κάθε πράγμα για το οποίο άλλες γλώσσες δεν είχαν βρει όνομα, και το παρήγαγαν – και με τρόπο που να γίνεται εμφανής η ταυτότητα μορφής, λέξης και αντικειμένου.

Με πολύ διαφορετική επίγνωση του δικού του κατορθώματος

και του αξιώματός του, μερικούς αιώνες αργότερα, ο Δάντης θα θεωρηθεί καινοτόμος ως εφευρέτης μιας νέας καθομιλουμένης. Μπροστά στην πληθώρα των ιταλικών διαλέκτων που αναλύει με ακρίβεια γλωσσολόγου αλλά αδιαφορία και συχνά περιφρόνηση ποιητή –που ποτέ δεν είχε αμφιβολίες ότι ήταν ανώτερος όλων– ο Δάντης συμπεραίνει πως είναι απαραίτητο να στοχεύσουμε σε μια καθομιλουμένη επιφανή (που να διαχέει το φως), ουσιώδη (που να ενεργεί ως βάση και αρχή), μεγαλόπρεπη (άξια να λάβει θέση στη διακυβέρνηση ενός εθνικού βασιλείου, αν οι Ιταλοί το αποκτούσαν ποτέ) και θεσμική (γλώσσα της κυβέρνησης, του δικαστηρίου και των πνευματικών ανθρώπων). Το *De vulgari eloquentia* σκιαγραφεί τους κανόνες σύνθεσης της μοναδικής και αληθινής επιφανούς καθομιλουμένης, της ποιητικής γλώσσας της οποίας ο Δάντης θεωρείται ο υπερήφανος ιδρυτής, και την οποία εκείνος αντιπαραθέτει στις γλώσσες της σύγχυσης ως μια γλώσσα που ανακαλύπτει εκ νέου την πρωτόγονη συγγένεια με τα στοιχεία που προσidiaζαν στη γλώσσα του Αδάμ. Αυτή η επιφανής καθομιλουμένη, την οποία ο Δάντης κυνηγά ως «*pantera profumata*» [ευωδιαστό πάνθηρα] αντιπροσωπεύει μια αποκατάσταση της γλώσσας της Εδέμ, ώστε να επουλωθεί η πληγή μετά τη Βαβέλ. Από αυτήν ακριβώς την τολμηρή αντίληψη του ρόλου του ως αναστηλωτή της τέλει γλώσσας εξαρτάται το γεγονός πως ο Δάντης, αντί να κατηγορεί την πληθώρα των γλωσσών, τονίζει τη σχεδόν βιολογική τους δύναμη, την ικανότητα που έχουν να ανανεώνονται, να αλλάζουν μέσα στον χρόνο. Βασισμένος ακριβώς σε αυτή την υποτιθέμενη γλωσσολογική δημιουργικότητα, μπορεί να αποφασίσει να εφεύρει μια τέλεια σύγχρονη και φυσική γλώσσα, χωρίς να ριχτεί στο κυνήγι χαμένων μοντέλων, όπως για παράδειγμα τα αρχαία εβραϊκά. Ο Δάντης θέτει εαυτόν υποψήφιο ως έναν νέο (και πιο τέλειο) Αδάμ. Σε σχέση με τη δαντική αλαζονεία, η δήλωση λίγο αργότερα του Ρεμπώ, «*il faut être absolument*

moderne» [κανείς πρέπει να είναι απόλυτα σύγχρονος], θα μοιάζει παρωχημένη. Στη μάχη μεταξύ πατέρων και παιδιών, το «Nel mezzo del cammin di nostra vita» [Στο μέσο του δρόμου της ζωής μας] είναι πολύ πιο πατροκτόνο από το *Saison en enfer* [Μια εποχή στην Κόλαση].

Το πρώτο, ίσως, επεισόδιο σύγκρουσης μεταξύ των γενεών στο οποίο εμφανίζεται ρητώς ο όρος *modernus* δεν είναι σε λογοτεχνικό αλλά σε φιλοσοφικό περιβάλλον. Ενώ ο πρώιμος Μεσαιώνας προσέφευγε, όπως στις πρώτες φιλοσοφικές του πηγές, σε κείμενα του ύστερου νεοπλατωνισμού, στον Αυγουστίνο και στα αριστοτελικά κείμενα με το όνομα *Logica vetus*, προς τον 12ο αιώνα μπαίνουν σταδιακά στα γρανάζια της σχολαστικής κουλτούρας άλλα αριστοτελικά κείμενα (όπως τα *Αναλυτικά Πρότερα* και *Υστερα*, οι *Τοπικοί* και *Σοφιστικοί Έλεγχοι*) που θα ονομαστούν *Logica nova*. Όμως, σε σχέση με την επιμονή αυτή, περνάμε από έναν αμιγώς μεταφυσικό και θεολογικό διάλογο στη διερεύνηση όλων αυτών των λεπτών αποχρώσεων της συλλογιστικής που μελετά σήμερα η σύγχρονη λογική ως το πιο ζωντανό κληροδότημα της μεσαιωνικής σκέψης, και αναδύεται (προφανώς με την αλαζονεία που συνοδεύει κάθε καινοτόμο κίνημα) αυτό που ορίζεται ως *Logica modernorum*.

Το ποια ήταν η καινοτομία της *Logica modernorum* σε σχέση με τη θεολογική σκέψη του παρελθόντος μάς το υποδεικνύει το γεγονός πως η Εκκλησία έχει δοξάσει τον Άνσελμο της Αόστα, τον Θωμά Ακινάτη και τον Μπωναβεντούρα, αλλά κανέναν από τους υπέρμαχους της μοντέρνας λογικής. Όχι πως ήταν αιρετικοί. Απλώς, σε σχέση με τον θεολογικό διάλογο των περασμένων αιώνων, τους απασχολούσαν άλλα πράγματα· σήμερα θα λέγαμε ότι ασχολούνταν με τη λειτουργία του ανθρώπινου μυαλού. Εκείνοι εκτελούσαν λιγότερο ή περισσότερο συνειδητή πατροκτονία, ακριβώς όπως στη συνέχεια η φιλοσοφία του ανθρωπισμού θα

επιχειρούσε να σκοτώσει τους ίδιους, ήδη ξεπερασμένους μοντέρνους – αλλά στο τέλος κατάφεραν μόνο να τους ρίξουν σε χειμερία νάρκη στις πανεπιστημιακές αίθουσες, όπου τα σύγχρονα πανεπιστήμια (εννοώ τα σημερινά) θα τους ανακάλυπταν εκ νέου.

Σε όλες τις περιπτώσεις που έχω αναφέρει φαίνεται ωστόσο πως κάθε πράξη καινοτομίας και αμφισβήτησης των πατέρων γίνεται πάντα μέσω της καταφυγής σε έναν πρόγονο εγνωσμένα καλύτερο από τον πατέρα που επιχειρεί κανείς να σκοτώσει, και στον οποίο αναφέρεται. Οι *poetae novi* αμφισβητούσαν τη λατινική παράδοση κάνοντας αναφορά στους Έλληνες λυρικούς, οι ποιητές της Εσπερίας και ο Βιργίλιος Γραμματικός δημιουργούσαν τα δικά τους γλωσσολογικά υβρίδια δανειζόμενοι έθιμα κελτικά, βησιγοθικά, ελληνιστικά και εβραϊκά, οι Ιρλανδοί γραμματικοί υμνούσαν μια γλώσσα που ερχόταν σε αντίθεση με τα λατινικά επειδή ήταν κολάζ γλωσσών πολύ αρχαιότερων, ο Δάντης χρειάστηκε έναν πρόγονο πολύ δυνατό όπως ο Βιργίλιος (Μάρων), η *Logica modernorum* ήταν μοντέρνα χάρη στην ανακάλυψη του χαμένου Αριστοτέλη.

Ένας *τόπος** αρκετά συχνός στον Μεσαίωνα ήταν πως οι αρχαίοι ήταν ωραιότεροι και ψηλότεροι. Διαπίστωση που σήμερα θα ήταν παντελώς αστήρικτη, αρκεί να δει κανείς το μήκος των κρεβατιών όπου κοιμόταν ο Ναπολέων, αλλά που ίσως εκείνη την εποχή δεν ήταν εντελώς παράλογη: και όχι μόνο επειδή η αντίληψη που είχε κανείς για την αρχαιότητα προερχόταν από αγάλματα-μνημεία, τα οποία επιμήκυναν τον μνημονευόμενο κατά πολλά εκατοστά, αλλά και επειδή με την πτώση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ακολούθησαν αιώνες ερήμωσης και λιμών, εξαιτίας των οποίων εκείνοι οι σταυροφόροι και οι ιππότες του Ιερού Δισκο-

* Όρος που χρησιμοποιείται στη ρητορική, τη φιλοσοφία αλλά και τη λογοτεχνία, για να δείξει μια προκαθορισμένη μέθοδο δημιουργίας ή αντιμετώπισης ενός επιχειρήματος ή ορισμού. (ΣΤΜ)

πότηρου που κυριαρχούν στον σύγχρονο κινηματογράφο πιθανότατα ήταν λιγότερο ψηλοί από πολλούς νικηφόρους ιππότες της δικής μας εποχής. Ο Μέγας Αλέξανδρος ήταν αξιοσημείωτα κοντός, αλλά πιθανότατα ο Βερκιγγετόριξ ήταν ψηλότερος από τον βασιλιά Αρθούρο. Στο όνομα της συμμετρικής αντίθεσης, ένας άλλος συχνός *lópos*, από τη Βίβλο μέχρι την ύστερη αρχαιότητα και μετά, ήταν αυτός του *puer senilis*, ενός νέου που είχε, μαζί με τα πλεονεκτήματα της νεότητας, όλες τις αρετές της ώριμης ηλικίας. Τώρα προφανώς το εγκώμιο του παραστήματος των αρχαίων μπορεί να μοιάζει μια συντηρητική συνήθεια, και καινοτόμο το μοντέλο της «*senilis in iuvene prudentia*» που ύμνησε ο Απουήλιος (*Florida* IX, 38). Αλλά δεν είναι έτσι. Το εγκώμιο των πολύ αρχαίων είναι η κίνηση μέσω της οποίας οι καινοτόμοι διερευνούν τις αιτίες της ίδιας τους της καινοτομίας μέσα σε μια παράδοση που οι πατέρες έχουν ξεχάσει.

Πέρα από τις λίγες περιπτώσεις που προαναφέρθηκαν, με μέγιστη την αλαζονεία του Δάντη, στον Μεσαίωνα υποτίθεται πως ό,τι λεγόταν ήταν αληθινό εφόσον είχε υποστηριχθεί από μια παλαιότερη *auctoritas* [αυθεντία], σε σημείο που, αν κανείς υποψιαζόταν πως η *auctoritas* δεν υποστήριζε μια νέα ιδέα, φρόντιζε να χειραγωγήσει τη μαρτυρία της, επειδή η *auctoritas*, όπως έλεγε ο Αλαίν της Λιλ τον 12ο αιώνα, έχει κέρινη μύτη.

Πρέπει να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε καλά το σημείο αυτό, επειδή, από τον Καρτέσιο και μετά, ο φιλόσοφος είναι αυτός που κάνει *tabula rasa* την προηγούμενη γνώση και –όπως έλεγε ο Ζακ Μαριτέν– παρουσιάζεται ως ένας «*débutant dans l'absolu*» [ένας αρχάριος μέσα στο απόλυτο]. Στις μέρες μας, για να πάρει κανείς στα σοβαρά έναν διανοητή (για να μη μιλήσουμε για έναν ποιητή ή μυθιστοριογράφο ή ζωγράφο), αυτός πρέπει να δείξει με κάποιον τρόπο πως λέει κάτι διαφορετικό από τους άμεσα προηγούμενούς του, και ακόμα και αν δεν λέει κάτι διαφορετικό, πρέ-

πει να προσποιείται πως λέει. Οι σχολαστικοί έκαναν ακριβώς το αντίθετο. Προσπαθώντας να επιβεβαιώσουν και να αποδείξουν πως επαναλάμβαναν ακριβώς αυτά που έλεγαν οι πατέρες τους, κατόρθωναν να κάνουν, κατά κάποιον τρόπο, τις πιο δραματικές πατροκτονίες. Για την εποχή του, ο Θωμάς Ακινάτης εξέλιξε σημαντικά τη χριστιανική φιλοσοφία, αλλά ήταν έτοιμος να απαντήσει σε οποιονδήποτε επιχειρούσε να τον επιπλήξει σχετικά (και υπήρξαν αυτοί που το επιχείρησαν), πως εκείνος δεν έκανε κάτι άλλο από το να επαναλάβει αυτά που είχε πει οκτώμισι αιώνες πριν ο άγιος Αυγουστίνος. Αυτό δεν ήταν ψέμα, ούτε υποκρισία. Απλώς ο διανοούμενος του Μεσαίωνα πίστευε ότι ήταν σωστό να διορθώνεται εδώ και εκεί τις απόψεις των προγόνων του, όταν του φαινόταν πως ο ίδιος είχε, ακριβώς χάρη σε εκείνους, πιο ξεκάθαρες ιδέες. Και εδώ γεννιέται ο αφορισμός, τον τίτλο του οποίου έδωσα στο κείμενο αυτό: ο αφορισμός των νάνων και των γιγάντων.

Dicebat Bernardus Carnotensis nos esse quasi nanos gigantium humeris insidentes, ut possimus plura eis et remotiora videre, non utique proprii visus acumine, aut eminentia corporis, sed quia in altum subvehimur et extollimur magnitudine gigantes.

(Ο Βερνάρδος της Σαρτρ έλεγε πως είμαστε όπως οι νάνοι που στέκονται στους ώμους των γιγάντων, έτσι ώστε να μπορούμε να βλέπουμε πιο μακριά από αυτούς όχι χάρη στο παράστημά μας ή στην οξύτητα της όρασής μας, αλλά επειδή, εφόσον στεκόμαστε στους ώμους τους, βρισκόμαστε ψηλότερα από εκείνους.)

Αν θέλετε μια σύνοψη για τις ρίζες του αφορισμού, για τη μεσαιωνική περίοδο μπορείτε να ανατρέξετε στο βιβλιαράκι του Εντουάρ Ζονό *Νάνοι στους ώμους γιγάντων* (1969), αλλά πιο επιδεικτικά παράλογο, αλιτήριο και συναρπαστικό είναι το *On the Shoulders of Giants*, γραμμένο το 1965 από έναν από τους μεγαλύτερους σύγχρονους κοινωνιολόγους, τον Ρόμπερτ Μέρτον. Ο Μέρτον είχε εντυπωσιαστεί κάποια στιγμή από τη μορφή που είχε

δώσει ο Νεύτων στον αφορισμό, σε ένα γράμμα του στον Χουκ το 1675: «*If I have seen further it is by standing on ye sholders of Giants*» [εάν έχω δει μακρύτερα, είναι επειδή στέκομαι στους ώμους Γιγάντων]· έτσι, ανέτρεξε στο παρελθόν για να βρει τις ρίζες, και προχώρησε για να τεκμηριώσει την τύχη του αφορισμού μέσω μιας σειράς λόγιων παρεμβάσεων που από έκδοση σε έκδοση είχε εμπλουτίσει με σημειώσεις και προσθήκες, μέχρι που, αφού το είχε δώσει για μετάφραση στα ιταλικά (ως *Στους ώμους των γιγάντων*, 1991, και αφού είχε την καλοσύνη να μου ζητήσει να γράψω πρόλογο), το πρότεινε εκ νέου στα αγγλικά το 1993 ως «*The post-italianate edition*» [Η μετα-ιταλοποιημένη έκδοση].

Ο αφορισμός των νάνων και των γιγάντων αποδίδεται στον Βερνάρδο της Σαρτρ από τον Ιωάννη του Σαλίσμπουρι στο *Μεταλογικόν* (Γ', 4). Είμαστε στον 12ο αιώνα. Πιθανώς ο Βερνάρδος δεν είναι ο πρώτος που το εφηύρε, επειδή η σύλληψη (αν και όχι η μεταφορά με τους νάνους) εμφανίζεται έξι αιώνες πριν στον Πρισκιανό, και ο κρίκος ανάμεσα στον Πρισκιανό και τον Βερνάρδο ήταν ο Γουλιέλμος της Κονς, που μιλά για νάνους και γίγαντες στο έργο του *Glosse a Prisciano*, τριάντα έξι χρόνια πριν τον Ιωάννη του Σαλίσμπουρι. Αλλά αυτό που μας ενδιαφέρει είναι πως μετά τον Ιωάννη του Σαλίσμπουρι ο αφορισμός ξεκίνησε να χρησιμοποιείται λίγο απ' όλους: το 1160 σε ένα κείμενο της σχολής της Λαόν, το 1185 περίπου από τον Δανό ιστορικό Σβεντ Ααγκέσεν, τον Γεράρδο του Καμπρέ, τον Ραούλ της Λονσάν, τον Εντίτζιο του Κορμπίιγ, τον Γεράρδο της Αλβέρνια, και τον 14ο αιώνα στον Αλέξανδρο Ρικά, γιατρό του βασιλιά της Αραγωνίας, δύο αιώνες πριν στα έργα του Αμβρόσιου Παρέ, στη συνέχεια σε επιστήμονες του 16ου αιώνα όπως ο Ντάνιελ Σέμερτ και μετά στον Νεύτωνα. Ο Τούλιο Γκρεγκόρι σημειώνει μια εμφάνιση του αφορισμού στον Γκασεντί (*Σκεπτικισμός και εμπειρισμός: Μελέτη πάνω στον Γκασεντί*, 1961), αλλά θα μπορούσαμε να φτάσουμε

τουλάχιστον στον Ορτέγκα υ Γκασέτ, ο οποίος στη μελέτη του *Entorno a Galileo* (1947, σ. 45), μιλώντας για τις επόμενες γενιές, λέει πως οι άνθρωποι στέκονται «ο ένας στους ώμους του άλλου, και εκείνος που βρίσκεται πιο ψηλά έχει την εντύπωση πως κυριαρχεί στους άλλους, αλλά θα έπρεπε να αισθάνεται ταυτόχρονα πως είναι αιχμάλωτός τους». Από την άλλη πλευρά, στην πρόσφατη *Εντροπία* (1982) του Τζέρεμι Ρίφκιν βρίσκω μια φράση του Μαξ Γκλούκμαν που λέει: «Επιστήμη είναι κάθε πεδίο στο οποίο ακόμα και ένας ηλίθιος αυτής της γενιάς μπορεί να ξεπεράσει το σημείο όπου έφτασε μια ιδιοφυΐα της προηγούμενης». Ανάμεσα στη συγκεκριμένη διατύπωση και σε αυτήν που αποδίδεται στον Βερνάρδο μεσολαβούν οκτώ αιώνες, και έχει συμβεί το εξής: ένα ρητό που αναφερόταν στη σχέση με τους πατέρες στη φιλοσοφική και θεολογική σκέψη μετατρέπεται σε ρητό που σηματοδοτεί τον προοδευτικό χαρακτήρα της επιστήμης.

Στις μεσαιωνικές του ρίζες ο αφορισμός γίνεται δημοφιλής επειδή επιτρέπει τη λύση της σύγκρουσης των γενεών με τρόπο φαινομενικά μη επαναστατικό. Οι αρχαίοι είναι σίγουρα γίγαντες σε σχέση με εμάς· αλλά εμείς, αν και είμαστε νάνοι, εφόσον καθόμαστε στους ώμους τους και εκμεταλλευόμαστε έτσι τη σοφία τους, μπορούμε να βλέπουμε καλύτερα από εκείνους. Αυτός ο αφορισμός έδειχνε αρχικά ταπεινότητα ή αλαζονεία; Ήθελε να πει πως εμείς ξέρουμε ακόμα καλύτερα αυτό που οι αρχαίοι μάς δίδαξαν, ή πως γνωρίζουμε, έστω οφείλοντας στους αρχαίους, πολύ περισσότερα από εκείνους;

Ένα από τα θέματα που επανέρχονται στη μεσαιωνική κουλτούρα είναι η προοδευτική γήρανση του κόσμου· επομένως θα μπορούσε κανείς να ερμηνεύσει τον αφορισμό του Βερνάρδου από την άποψη πως, βλέποντας ότι *mundus senescit* [ο κόσμος γερνάει], εμείς οι νεότεροι γερνάμε σε σχέση με τους αρχαίους, αλλά τουλάχιστον, χάρη σε εκείνους, καταλαβαίνουμε ή κάνουμε

πράγματα που εκείνοι δεν πρόλαβαν να κάνουν ή να καταλάβουν. Ο Βερνάρδος της Σαρτρ τοποθέτησε τον αφορισμό στο περιβάλλον μιας συζήτησης για τη γραμματική, που διαπραγματευόταν την έννοια της γνώσης και της μίμησης του ύφους των αρχαίων, αλλά, όπως μαρτυρά ο Ιωάννης του Σαλίσμπουρι, ο Βερνάρδος επέπληττε τους μαθητές που αντέγραφαν δουλικά τους αρχαίους και έλεγε ότι το θέμα δεν ήταν να γράφουμε όπως εκείνοι, αλλά να μάθουμε από εκείνους να γράφουμε τόσο καλά όσο εκείνοι, έτσι ώστε στη συνέχεια κάποιος να εμπνευστεί από εμάς, όπως εμείς εμπνεόμαστε από εκείνους. Κατά συνέπεια, αν και όχι με τους όρους που το διαβάζουμε σήμερα, στον αφορισμό αυτόν υπήρξε τελικά έκκληση για αυτονομία και καινοτόμο θάρρος.

Στον αφορισμό λέει «εμείς βλέπουμε πιο μακριά από τους αρχαίους». Προφανώς η μεταφορά αφορά τον χώρο και υπονοεί κάποιο σημείο προς τον ορίζοντα. Δεν μπορούμε να ξεχάσουμε πως η ιστορία, ως κίνημα προοδευτικό προς το μέλλον, από τη δημιουργία ως την εξιλέωση και από αυτήν ως την επιστροφή του Χριστού θριαμβευτή, είναι ένα εφεύρημα των πατέρων της Εκκλησίας – γι' αυτό, είτε μας αρέσει είτε όχι, χωρίς χριστιανισμό (ακόμα και με τον εβραϊκό μεσσιανισμό πίσω του) ούτε ο Χέγκελ ούτε ο Μαρξ θα είχαν μπορέσει να μιλήσουν γι' αυτά που ο Λεοπάρντι έβλεπε με σκεπτικισμό ως «τα υπέροχα και προοδευτικά είδη».

Ο αφορισμός εμφανίζεται στις αρχές του 12ου αιώνα. Λιγότερο από έναν αιώνα πριν, είχε ατονήσει μια συζήτηση που είχε κυριαρχήσει στον χριστιανικό κόσμο από τις πρώτες αναγνώσεις της *Αποκάλυψης* ως τους τρόμους του έτους Χίλια – σίγουρα σε επίπεδο θρύλου αναφορικά με τον λαό, αλλά παρόντες σε όλη τη λογοτεχνία του χιλιετισμού και σε πολλά αιρετικά ρεύματα, λιγότερο ή περισσότερο υπόγεια. Ο χιλιετισμός, δηλαδή η νευρωτική αναμονή του τέλους του κόσμου, τη στιγμή που γεννιέται ο αφορισμός παραμένει ενεργή παρακαταθήκη πολλών αιρετικών

κινημάτων, αλλά εξαφανίζεται από την ορθόδοξη συζήτηση. Προχωράμε προς τη Δευτέρα Παρουσία, αλλά αυτή μετατρέπεται στο ιδεατό τελικό σημείο μιας ιστορίας που αντιμετωπίζεται πλέον θετικά. Οι νάνοι γίνονται το σύμβολο της πορείας προς το μέλλον.

Από τη μεσαιωνική εμφάνιση των νάνων ξεκινά η ιστορία του μοντερνισμού που μπορεί να είναι καινοτομία επειδή ανακαλύπτει εκ νέου μοντέλα ξεχασμένα από τους πατέρες. Ας πάρουμε για παράδειγμα την παράδοση περίπτωση των πρώτων ανθρωπιστών και φιλοσόφων όπως ο Πίκο ντέλα Μιράντολα και ο Μαρσίλιο Φιτσίνο. Είναι οι πρωταγωνιστές –μας λένε στο σχολείο– της μάχης ενάντια στον μεσαιωνικό κόσμο, και εκείνη πάνω-κάτω την περίοδο εμφανίζεται η λέξη «γοτθικός», με συνυποδηλώσεις ουδόλως ευνοϊκές. Τι κάνει όμως ο αναγεννησιακός πλατωνισμός; Αντιπαράθετει τον Πλάτωνα στον Αριστοτέλη, ανακαλύπτει το *Corpus hermeticum* ή τους *Χαλδαϊκούς Χρησμούς*, χτίζει τη νέα γνώση πάνω σε μια αρχέγονη σοφία, παλαιότερη και από τον ίδιο τον Ιησού Χριστό. Ανθρωπισμός και Αναγέννηση είναι πολιτιστικές κινήσεις που ευρέως θεωρούνται επαναστατικές, οι οποίες ωστόσο επιβάλλουν την καινοτόμο στρατηγική τους με ένα πραξικόπημα από τα πιο αντιδραστικά που έχουν υπάρξει ποτέ, εάν με τον όρο «φιλοσοφικός αντιδραστισμός» εννοούμε την επιστροφή στη διαχρονική παράδοση. Βρισκόμαστε, λοιπόν, μπροστά σε μια πατροκτονία που εξαλείφει τους πατέρες ανατρέχοντας στους παππούδες, και στους δικούς τους ώμους θα προσπαθήσει να αποκαταστήσει το αναγεννησιακό όραμα του ανθρώπου ως κέντρο του κόσμου.

Πιθανότατα, με την επιστήμη του 16ου αιώνα είναι που η δυτική κουλτούρα αντιλαμβάνεται ότι έχει κάνει τον κόσμο άνω-κάτω και, ως εκ τούτου, έχει φέρει πραγματική επανάσταση στη γνώση. Αλλά το σημείο εκκίνησης, η υπόθεση του Κοπέρνικου, αναφερόταν σε πλατωνικά και πυθαγόρεια κατάλοιπα.

Οι ιησουίτες της περιόδου μπαρόκ προσπαθούν να χτίσουν έναν μοντερνισμό εναλλακτικό σε αυτόν του Κοπέρνικου, ανακαλύπτοντας αρχαίες γραφές και πολιτισμούς της Άπω Ανατολής. Ο Ισαάκ Λα Πεϋρέρ, ορκισμένος αιρετικός, είχε προσπαθήσει να αποδείξει (δολοφονώντας τις βιβλικές χρονολογίες) πως ο κόσμος είχε ξεκινήσει πολύ πριν από τον Αδάμ, στις θάλασσες της Κίνας, γι' αυτό η Ενανθρώπιση υπήρξε απλώς ένα δευτερεύον επεισόδιο στην ιστορία της γης μας. Ο Τζανπατίστα Βίκο βλέπει ολόκληρη την ανθρώπινη ιστορία ως μια διαδικασία που μας πηγαίνει από τους γίγαντες του παρελθόντος στο να σκεφτούμε επιτέλους με αγνό μυαλό. Ο Διαφωτισμός μοιάζει ριζοσπαστικά μοντέρνος, και ως παράπλευρο αποτέλεσμα ο πατέρας του τον σκοτώνει στ' αλήθεια, χρησιμοποιώντας τον Λουδοβίκο Καπέτο ως αποδιοπομπαίο τράγο. Όμως ακόμα και εδώ μπορεί κανείς να διαβάσει την *Εγκυκλοπαίδεια*, που συχνά ανατρέπει στους γίγαντες του παρελθόντος. Η *Εγκυκλοπαίδεια* παρουσιάζει εγχάρακτους πίνακες γεμάτους μηχανές εορτάζοντας τη νέα βιομηχανική μεταποιητική μηχανή, αλλά δεν περιφρονεί τα ρεβιζιονιστικά άρθρα (με την έννοια πως διαβάζει ξανά, με micro-ακτιβισμό, την ιστορία) στα οποία αναθεωρούνται αρχαία δόγματα.

Οι μεγάλες επαναστάσεις του Κοπέρνικου του 19ου αιώνα αναφέρονταν πάντα σε προηγούμενους γίγαντες. Ο Καντ είχε ανάγκη τον Χιουμ για να ξυπνήσει από τον δογματικό του ύπνο· οι ρομαντικοί διαθέτουν την Καταιγίδα [πιθανή αναφορά στον πίνακα *La Tempesta* του Τζιορτζιόνε, 1506], ανακαλύπτοντας εκ νέου τις ομίχλες και τα μεσαιωνικά κάστρα· ο Χέγκελ επικυρώνει οριστικά την υπεροχή του νέου έναντι του αρχαίου, βλέποντας την ιστορία ως ένα τελειοποιητικό κίνημα χωρίς κατάλοιπα και νοσταλγίες· κάνοντας νέα ανάγνωση σε ολόκληρη την ιστορία της ανθρωπίνης σκέψης, ο Μαρξ επεξεργάζεται τον δικό του υλισμό ξεκινώντας, με τη διατριβή του, από τους Έλληνες ατομιστές· ο Δαρβίνος σκοτώ-

νει τους βιβλικούς πατέρες του, βάζοντας στη θέση των γιγάντων τεράστιους ανθρωπόμορφους πιθήκους, στις πλάτες των οποίων οι άνθρωποι κατεβαίνουν από τα δέντρα, έκπληκτοι και αγριεμένοι, και βρίσκονται στη θέση να πρέπει να διαχειριστούν αυτό το θαύμα της εξέλιξης που λέγεται αντίχειρας. Στο δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα εμφανίζεται ένα κίνημα καλλιτεχνικής καινοτομίας που αναλύεται σχεδόν εξ ολοκλήρου στην επανάκτηση του παρελθόντος, από τους προραφαλίτες ως τους παρακμιακούς. Η εκ νέου ανακάλυψη κάποιων πολύ μακρινών πατέρων λειτουργεί ως επανάσταση απέναντι στους άμεσους πατέρες, διεφθαρμένους από τα μηχανικά πλαίσια. Και ο Καρντούτσι θα γίνει ο κήρυκας του μοντερνισμού με τον *Ύμνο στον Σατανά*, αλλά θα ψάχνει διαρκώς κίνητρα και ιδανικά στον μύθο της κοινοτικής Ιταλίας.

Οι ιστορικές καινοτομίες της αρχής του 20ού αιώνα αντιπροσωπεύουν το ακραίο σημείο της σύγχρονης πατροκτονίας, που λέει πως θέλει πλέον να απελευθερωθεί από κάθε υποχώρηση έναντι του παρελθόντος. Είναι η νίκη του αγωνιστικού αυτοκινήτου απέναντι στη Νίκη της Σαμοθράκης, η δολοφονία του σεληνόφωτος, η λατρεία του πολέμου ως η μοναδική υγεία του κόσμου, η κυβιστική αποδόμηση των μορφών, η πορεία από την αφαίρεση στον λευκό καμβά, η αντικατάσταση της μουσικής από τον θόρυβο ή από τη σιωπή ή τουλάχιστον από την τονική κλίμακα σε αλληλουχία, το *curtain wall* που δεν κυριαρχεί αλλά απορροφά το περιβάλλον, το κτίριο ως στήλη, καθαρό παραλληλεπίπεδο, η *μινιμαλιστική τέχνη* και στη λογοτεχνία, η καταστροφή της ροής του λόγου, των αφηγηματικών χρόνων, του κολάζ, της λευκής σελίδας. Αλλά και εδώ επανεμφανίζεται, υπό την άρνηση των νέων γιγάντων που θέλουν να μηδενίσουν την κληρονομιά των αρχαίων γιγάντων, ο σεβασμός του νάνου. Δεν μιλάω τόσο για τον Μαρινέτι, που για να εξιλεωθεί από τη δολοφονία του σεληνόφωτος, θα μπει στην Ακαδημία της Ιταλίας, όπου αντιμετώπιζαν το σεληνόφως με μεγάλη

συμπάθεια. Αλλά ο Πικάσο φτάνει στο σημείο να παραμορφώσει το ανθρώπινο πρόσωπο, ξεκινώντας από έναν διαλογισμό πάνω στα κλασικά και αναγεννησιακά μοντέλα, και τελικά επιστρέφει σε έναν επαναπροσδιορισμό των αρχαίων μινώταυρων· ο Ντυσάν βάζει μουστάκι στην Τζοκόντα, αλλά έχει ανάγκη την Τζοκόντα για να φτιάξει το μουστάκι του· ο Μαγκρίτ, για να αρνηθεί πως αυτό που ζωγραφίζει είναι μια πίπα, πρέπει να ζωγραφίσει, με λεπτομερέςτατο ρεαλισμό, μια πίπα. Και τέλος, η μεγάλη πατροκτονία που συντελέστηκε στο ιστορικό σώμα του μυθιστορήματος, αυτή του Τζόυς, εδραιώνεται χρησιμοποιώντας το μοντέλο της ομηρικής αφήγησης. Ακόμα και ο εξόχως καινοτόμος *Οδυσσέας* ταξιδεύει στις πλάτες, ή στο κεντρικό κατάρτι, του αρχαίου.

Και με αυτό φτάνουμε στο λεγόμενο μεταμοντέρνο. Το μεταμοντέρνο είναι οπωσδήποτε ένας όρος για όλες τις δουλειές, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για πολλά πράγματα, ίσως για υπερβολικά πολλά. Αλλά σίγουρα υπάρχει ένα κοινό σημείο με τις διάφορες λεγόμενες μεταμοντέρνες λειτουργίες, και γεννιέται ως αντίδραση, ίσως ασυνείδητη, στον *Δεύτερο* από τους *Ανεπίκαιρους Στοχασμούς* του Νίτσε, όπου καταγγέλλει την υπερβολή της ιστορικής μας συνείδησης. Αν αυτή η συνείδηση δεν μπορεί να εξαλειφθεί ούτε από την επαναστατική χειρονομία των υπέρμαχων της αβανγκάρντ, αξίζει να αποδεχούμε την αγωνία της επιρροής, να ανασκοπήσουμε το παρελθόν με τη μορφή του φαινομενικού φόρου τιμής, ενώ στην πραγματικότητα το αναθεωρούμε με την απόσταση που επιτρέπει η ειρωνεία.

Ερχόμαστε, τέλος, στο έσχατο επεισόδιο της επανάστασης των γενεών, ξεκάθαρο παράδειγμα της αμφισβήτησης των νεαρών «νέων» ενάντια στην ενήλικη κοινωνία, εκείνων που το '68 δήλωναν πως δεν εμπιστεύονται κανέναν άνω των 30. Εκτός από τα παιδιά των λουλουδιών της Αμερικής που εμπνέονται από το μήνυμα του γέρου Μαρκούζε, τα σλόγκαν που ακούγονται στις

ιταλικές πορείες (Ζήτω ο Μαρξ, Ζήτω ο Λένιν, Ζήτω ο Μάο Τσε Τουνγκ!) μας λένε πόσο μεγάλη ανάγκη είχε η επανάσταση από γίγαντες για να αποκατασταθεί η προδοσία των πατέρων της κοινοβουλευτικής αριστεράς, και επιστρέφει στη σκηνή ακόμα ο *puer senilis*, η εικόνα ενός Τσε Γκεβάρα που πέθανε νέος, αλλά μετά θάνατον μεταμορφώθηκε σε κομιστή κάθε ένδοξης αρετής.

Αλλά από το 1968 ως σήμερα έχει συμβεί κάτι, και το λαμβάνουμε υπόψη μας αν πρόκειται να εξετάσουμε ένα φαινόμενο που κάποιοι, εντελώς επιφανειακά, βλέπουν ως ένα νέο '68, και μιλάω για το κίνημα no global [κατά της παγκοσμιοποίησης]. Συχνά, ο Τύπος δίνει μεγάλη σημασία σε κάποια νεανικά χαρακτηριστικά του, που, ωστόσο, δεν εξαντλούν το κίνημα, στο οποίο φαίνεται να παρεισφρέουν ακόμα και υπερεβδομηντάχρονοι αρχιεπίσκοποι. Το '68 ήταν πραγματικά μια εφεύρεση των γενεών, στην οποία προσαρμόστηκαν ως επί το πλείστον απροσάρμοστοι ενήλικοι, που εγκατέλειπαν κρυφά τη γραβάτα για το μάλλινο πουλόβερ, και το άφτερ σείβ για έναν απελευθερωτικό πολλαπλασιασμό της τριχοφυΐας. Αλλά ένα από τα αρχικά σλόγκαν του κινήματος ήταν η σύσταση να μην εμπιστεύεσαι κάποιον που ήταν πάνω από τα 30. Το κίνημα της αντι-παγκοσμιοποίησης, αντίθετα, στο μεγαλύτερο μέρος του δεν είναι νεανικό φαινόμενο, και οι ηγέτες του είναι ώριμοι ενήλικοι όπως ο Ζοζέ Μποβέ ή βετεράνοι άλλων επαναστάσεων. Δεν αντιπροσωπεύει μια σύγκρουση ανάμεσα σε γενιές, ούτε ανάμεσα σε παράδοση και καινοτομία, διαφορετικά θα έπρεπε να πούμε (εξίσου επιφανειακά) ότι οι καινοτόμοι είναι οι τεχνοκράτες της παγκοσμιοποίησης, και οι διαδηλωτές *laudatores temporis acti* [υμνητές του παρελθόντος], απλώς με οπισθοδρομικές τάσεις. Αυτό που συνέβη, από τα γεγονότα του Σιάτλ ως τη Γένοβα το 2001, με αφορμή τη σύνοδο των G8, οπωσδήποτε αντιπροσωπεύει μια εντελώς καινούργια μορφή πολιτικής σύγκρουσης, αλλά η σύγκρουση αυτή διατρέχει απολύτως εγκάρσια τόσο

τις γενιές όσο και τις ιδεολογίες. Σε αυτήν αντιτίθενται δύο περιπτώσεις, δύο οπτικές για τη μοίρα του κόσμου, θέλω να πω δύο δυνάμεις, η μία στηριγμένη στην κατοχή των μέσων παραγωγής και η άλλη στην ανακάλυψη νέων μέσων επικοινωνίας. Ωστόσο, στη μάχη που αντιπαραθέτει τους υπέρμαχους της παγκοσμιοποίησης με τα λευκά κοστούμια, νέοι και γέροι χωρίζονται εξίσου στις δύο πλευρές, και οι τριαντάρηδες θιασώτες της New Economy αντιπαράτιθενται με τους τριαντάρηδες των κοινωνικών κέντρων, καθείς με τους δικούς του «μεγάλους» από δίπλα.

Είναι που στα τριάντα και πλέον χρόνια που χωρίζουν το '68 από τη μάχη των G8 ολοκληρώθηκε μια διαδικασία που είχε ξεκινήσει πολύ νωρίτερα. Ας προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε τον εσωτερικό της μηχανισμό. Σε κάθε εποχή, για να εδραιωθεί μια διαλεκτική μεταξύ παιδιών και πατέρων, έπρεπε να υπάρχει ένα πατρικό πρότυπο πολύ δυνατό, σε σχέση με το οποίο η πρόκληση του παιδιού να είναι τέτοια που ο πατέρας να μην μπορεί να την αποδεχτεί, και μέσα από αυτή να μην μπορεί να αποδεχτεί ούτε την εκ νέου ανακάλυψη των ξεχασμένων γιγάντων. Δεν μπορούσαν να γίνουν αποδεκτοί οι νέοι ποιητές *quia nuper*, όπως έλεγε ο Οράτιος· η καθομιλουμένη ήταν μη αποδεκτή από τους πομπώδεις λατινιστές των πανεπιστημίων· ο Ακινάτης και ο Μποναβεντούρα καινοτομούσαν ελπίζοντας πως κανείς δεν θα το αντιληφθεί, αλλά οι εχθροί των επαιτικών ταγμάτων, στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού, το είχαν αντιληφθεί πλήρως και είχαν προσπαθήσει να απαγορεύσουν τη διδασκαλία τους. Και πάει λέγοντας, ως το αυτοκίνητο του Μαρινέτι, που μπορούσε να αντιπαραβληθεί με τη Νίκη της Σαμοθράκης για τον ένα και μοναδικό λόγο πως οι καλοπροαίρετοι το έβλεπαν ακόμα ως μια φρικτική στοίβα από παλιοσίδερα που τρίζουν.

Επομένως τα μοντέλα πρέπει να είναι γενεαλογικά. Οι πατέρες θα έπρεπε να έχουν λατρέψει τις ανορεξικές Αφροδίτες του

Κράναχ για να θεωρούν προσβολή απέναντι στην ομορφιά την Αφροδίτη με την κυτταρίτιδα, του Ρούμπενς· θα έπρεπε να έχουν αγαπήσει τον Άλμα-Τάντεμα για να μπορέσουν να ρωτήσουν τα παιδιά τους τι στο καλό σήμαινε εκείνο το έκτρωμα του Μιρό ή η εκ νέου ανακάλυψη της αφρικανικής τέχνης· οι πατέρες θα έπρεπε να έχουν λατρέψει την Γκρέτα Γκάρμπο για να ρωτήσουν σκανδαλισμένοι τους γιους τους τι βρίσκουν σε αυτή τη μαϊμουδίτσα, την Μπριζίτ Μπαρντό.

Όμως σήμερα τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, και η ίδια η μηντιακή προβολή των μουσείων, που επισκέπτονται ακόμα και οι στούρνοι του παρελθόντος, έχουν προκαλέσει τη συνύπαρξη και τη συγκεραστική αποδοχή όλων των μοντέλων, για να μην πούμε όλων των αξιών. Όταν η Μέγκαν Γκέιλ, στο σποτ μιας εταιρείας τηλεπικοινωνίας βολτάρει ανάμεσα στους θόλους και τους κυλίνδρους του μουσείου Γκουγκενχάιμ του Μπιλμπάο, τόσο το ερωτικό όσο και το καλλιτεχνικό πρότυπο γίνονται αντιληπτά από κάθε γενιά, και το μουσείο γίνεται τόσο επιθυμητό ερωτικά όσο η Μέγκαν, και η Μέγκαν πολιτιστικό αντικείμενο όσο το μουσείο, με δεδομένο πως και οι δύο ζουν μέσα σε ένα αμάλγαμα κινηματογραφικής έμπνευσης που ενώνει τη γαστρονομική χροιά της διαφημιστικής γοητείας με την αισθητική τόλμη αυτού που κάποτε ήταν μόνο φιλμ για ταινιοθήκη.

Ανάμεσα σε νέες προτάσεις και ασκήσεις νοσταλγίας, η τηλεόραση προβάλλει δια-γενεαλογικά πρότυπα όπως ο Τσε Γκεβάρα και η Μητέρα Τερέζα της Καλκούτας, η Λαίδη Νταϊάνα και ο Πατέρας Πίος, η Ρίτα Χέιγουορθ, η Μπριζίτ Μπαρντό και η Τζούλια Ρόμπερτς, ο αρρενωπότατος Τζον Γουέιν από τη δεκαετία του '40 και ο πρᾶος Ντάστιν Χόφμαν των 60's. Ο λεπτοκαμωμένος Φρεντ Ασταίρ της δεκαετίας του '30 χορεύει στα 50's με τον γεροδεμένο Τζιν Κέλυ, η οθόνη μάς κάνει να ονειρευόμαστε θηλυκές, πολυτελείς *toilettes* όπως αυτές που βλέπουμε να παρελαύνουν

στη *Roberta* και στα ανδρόγυνα μοντέλα της Κοκό Σανέλ. Για όποιον δεν διαθέτει την αρρενωπή και φίνα ομορφιά του Ρίτσαρντ Γκιρ, υπάρχει η ιδιαίτερη γοητεία του Αλ Πατσίνιο και η προλεταριακή συμπάθεια του Ρόμπερτ Ντε Νίρο. Για όποιον δεν μπορεί να φτάσει στο σημείο να κατέχει τη μεγαλειότητα μιας Μαξεράτι, υπάρχει η κομψή χρησιμότητα του Μίνι Μόρις.

Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης δεν παρουσιάζουν πλέον κανένα ενιαίο πρότυπο. Μπορούν να ανακτήσουν, ακόμα και σε μια διαφήμιση που πρόκειται να διαρκέσει μόνο μία εβδομάδα, όλες τις εμπειρίες της αβανγκάρντ, και την ίδια στιγμή να ανακαλύψουν εκ νέου μια εικονογραφία του 18ου αιώνα, προσφέροντας έναν χιμαιρικό ρεαλισμό των παιχνιδιών ρόλων και των ονειροπόλων προοπτικών του Έσερ, την αφθονία της Μέριλιν Μονρόε και τη χτικιάρικη χάρη των νέων τοπ κοριτσιών, την εξωκοινοτική ομορφιά της Ναόμι Κάμπελ και τη βόρεια της Κλόντια Σίφερ, τη χάρη του παραδοσιακού τιπ-ταπ του *Chorus Line* και τις φουτουριστικές και φρικιαστικές αρχιτεκτονικές του Μπλέιντ Ράνερ, την ανδρόγυνη φιγούρα της Τζόντι Φόστερ και το νερό και το σαπούνι της Κάμερον Ντίαζ, τον Ράμπο και την Πλατινέτ, τον Τζορτζ Κλούνεϊ (που όλοι οι πατεράδες θα ήθελαν ως γιο με φρέσκο πτυχίο στην ιατρική) και τους νεο-σάιμποργκ που κάνουν μεταλλικά τα πρόσωπά τους και μεταμορφώνουν τα μαλλιά τους σε δάσος με πολύχρωμες άκρες.

Μπροστά σε αυτό το όργιο ανοχής, σε αυτόν τον απόλυτο και ασταθή πολυθεϊσμό, ποια είναι η κρίσιμη καμπή που διαχωρίζει τους πατέρες από τους γιους, και υποχρεώνει τους τελευταίους σε πατροκτονία (που είναι ταυτόχρονα εξέγερση και φόρος τιμής) και τους πρώτους στο σύμπλεγμα του Κρόνου;

Βρισκόμαστε ακριβώς στην αυγή αυτής της νέας τάσης, αλλά ως σκεφτούμε για μια στιγμή την εμφάνιση αρχικά του προσωπικού υπολογιστή και μετά του ίντερνετ. Ο υπολογιστής μπαίνει

στα σπίτια από τους πατεράδες για οικονομικούς, αν μη τι άλλο, λόγους, οι γιοι δεν τον απορρίπτουν και τον καταλαμβάνουν, ξεπερνούν τους πατεράδες σε ικανότητα, αλλά ουδείς εκ των δύο βλέπει σε αυτόν το σύμβολο της επανάστασης ή της αντίστασης του άλλου. Ο υπολογιστής δεν χωρίζει τις γενιές, μάλλον τις ενώνει. Ουδείς κατηγορεί το παιδί του επειδή σερφάρει στο ίντερνετ, ουδείς αντιτίθεται στον πατέρα του για τον ίδιο λόγο.

Δεν είναι πως δεν υπάρχει καινοτομία, αλλά πρόκειται σχεδόν πάντα για τεχνολογική καινοτομία η οποία, επιβεβλημένη από ένα διεθνές κέντρο παραγωγής που κατά κανόνα διευθύνουν ηλικιωμένοι, δημιουργεί στη συνέχεια μόδες που γίνονται αποδεκτές από τις νεότερες γενιές. Σήμερα μιλάμε για το νέο λεξιλόγιο που χρησιμοποιούν οι νέοι στο κινητό ή στο e-mail, αλλά μπορώ να σας δείξω γραπτά από δέκα χρόνια πίσω στα οποία οι ίδιοι που είχαν δημιουργήσει τα νέα εργαλεία, ή οι γέροι κοινωνιολόγοι και σημειολόγοι που τα μελετούσαν, είχαν προφητεύσει πως θα είχαν ακριβώς δημιουργήσει το λεξιλόγιο και τις φόρμες που όντως έχουν πλέον διαδώσει. Και αν ο Μπιλ Γκέιτς ήταν νέος στις αρχές (τόρα είναι ένας ώριμος κύριος που επιβάλλει στους νέους τη γλώσσα που πρέπει να μιλάνε), ακόμη και ως νεαρός δεν εφηύρε μια εξέγερση, αλλά μια έξυπνη παροχή, μελετημένη για να ενδιαφέρει τόσο τους πατέρες όσο και τα παιδιά.

Ας σκεφτούμε πως οι αυτοπεριθωριοποιημένοι νέοι έρχονται σε αντίθεση με την οικογένειά τους καταφεύγοντας στα ναρκωτικά, αλλά τα ναρκωτικά είναι ένα μοντέλο που πρότειναν οι πατεράδες, από τις εποχές των τεχνητών παραδείσων που προέρχονταν από μνήμες του 19ου αιώνα. Οι νέες γενιές παίρνουν πληροφορίες από τους ενήλικους διεθνείς διακινητές ναρκωτικών.

Οπωσδήποτε, θα μπορούσε να πει κανείς πως δεν είναι ότι υπάρχει αντίθεση στα μοντέλα, αλλά μόνο επιταχυνόμενη αντικατάσταση. Ωστόσο το πράγμα δεν αλλάζει. Για ένα συντομότερο хро-

νικό διάστημα, ένα συγκεκριμένο νεανικό μοντέλο (από τον Πιερ Πάολο Παζολίνι ως τα παπούτσια Nike) μπορεί να φαίνεται προσβλητικό για τους πατεράδες, αλλά με την ταχύτητα διάδοσής του από τα μέσα απορροφάται στο μέγιστο, και μέσα σε ελάχιστο χρόνο και από τους πιο μεγάλους, με το ρίσκο ότι μέσα σε εξίσου μικρό χρονικό διάστημα θα είναι ήδη γελοίο για τα παιδιά. Αλλά ουδείς θα έχει τον χρόνο να αντιληφθεί αυτό το κυλιόμενο παιχνίδι, και το παγκόσμιο αποτέλεσμα θα είναι πάντα ο απόλυτος πολυθεϊσμός, η συγκεραστική συνύπαρξη όλων των αξιών. Το New Age υπήρξε ένα γενεαλογικό εφεύρημα; Σύμφωνα με τα περιεχόμενά του, είναι ένα κολάζ χιλιετίστικων εσωτερισμών. Είναι πιθανό, όπως σε έναν όχλο επανανακαλυφθέντων γιγάντων, να απευθύνθηκαν σε αυτό ομάδες νέων, αλλά αμέσως μετά τη διαχείριση της τυπικής του New Age διάδοσης εικόνων, ήχων, πεποιθήσεων, με όλα της τα δυσκογραφικά, εκδοτικά, κινηματογραφικά και θρησκευτικά παραφερνάλια, να βρέθηκε στη διαχείριση διαφόρων γερο-πανούργων των μέσων ενημέρωσης, και αν κάποιος νέος κατέφευγε στην Ανατολή, ήταν για να πέσει στα χέρια ενός υπέργηρου γκουρού με άφθονες ερωμένες και πολυάριθμες Κάντιλακ.

Αυτό που μοιάζει να είναι το τελικό όριο της διαφοράς, το δαχτυλίδι στη μύτη, το σκουλαρίκι στη γλώσσα ή τα μπλε μαλλιά, στο μέτρο που δεν υπάρχουν πια ατομικές εφευρέσεις αλλά παγκόσμιο μοντέλο, προτείνονται στους νέους από γεροντοκρατικά κέντρα της διεθνούς μόδας. Και σύντομα η επιρροή των μέσων ενημέρωσης θα τα επιβάλει και στους γονείς, εκτός εάν σε κάποιο σημείο νέοι και γέροι τα εγκαταλείψουν απλώς και μόνο επειδή θα αντιληφθούν πως με ένα καρφί στη γλώσσα δεν μπορείς να απολαύσεις το παγωτό σου.

Γιατί, λοιπόν, οι πατέρες πρέπει να συνεχίζουν να κατασπαράσσουν τα παιδιά τους και γιατί τα παιδιά πρέπει ακόμα να αποκτείνουν τους πατέρες; Ο κίνδυνος για οποιονδήποτε και χωρίς να

φταίει κανείς είναι πως, σε μια καινοτομία αδιάλειπτη και αδιάλειπτα αποδεκτή απ' όλους, ορδές νάνων κάθονται στους ώμους άλλων νάνων. Από την άλλη πλευρά, ας είμαστε ρεαλιστές. Σε μια εποχή κανονική θα πρέπει να υπάρχει μια γενεαλογική ανταλλαγή, και εγώ θα έπρεπε να κάνω ήδη τον συνταξιούχο.

Υπέροχα, θα πει κάποιος. Μόλις μπαίνουμε σε μια νέα εποχή στην οποία, με τη δύση των ιδεολογιών, το θόλωμα στον παραδοσιακό διαχωρισμό δεξιάς και αριστεράς, προοδευτικών και συντηρητικών, ακόμα και κάθε γενεαλογική διαμάχη μετριάζεται καθοριστικά. Είναι όμως βιολογικά ενδεδειγμένο η εξέγερση των παιδιών να είναι μόνο μια επιφανειακή προσαρμογή στα πρότυπα της επανάστασης που διέθεταν οι πατέρες, και οι πατέρες να καταβροχθίζουν τα παιδιά τους μόνο και μόνο αφήνοντάς τους χώρο για μια πολύχρωμη περιθωριοποίηση; Όταν η ίδια η αρχή της πατροκτονίας είναι σε κρίση, *mala tempora currunt* [πορευόμαστε σε άσχημους καιρούς].

Όμως οι χειρότεροι διαγνώστες κάθε εποχής είναι πάντα οι σύγχρονοι. Οι δικοί μου γίγαντες μου δίδαξαν πως υπάρχουν πεδία μεταβατικά, στα οποία λείπουν οι συντεταγμένες, και το μέλλον δεν διαφαίνεται καλά, και ακόμα, ότι δεν γίνονται κατανοητές οι πανουργίες της Λογικής, οι ανεπαίσθητες συνωμοσίες του *Zeitgeist*. Ίσως το υγιές ιδανικό της πατροκτονίας αναδύεται ήδη σε διαφορετικές μορφές, και στις μελλοντικές γενιές κλωνοποιούμενοι γιοι θα αντιταχθούν με τρόπο απρόβλεπτο και στον νόμιμο πατέρα και στον δότη του σπέρματος.

Ίσως στο σκοτάδι ήδη κρύβονται γίγαντες που ακόμα αγνοούμε, έτοιμοι να καθίσουν στους ώμους ημών των νάνων.

[2001]

Σημείωμα του εκδότη

Τα δώδεκα κείμενα του Ουμπέρτο Έκο που περιλαμβάνονται σε αυτή την έκδοση γράφτηκαν τις χρονιές που αναφέρονται στις υποσημειώσεις, ειδικά για το φεστιβάλ La Milaneseiana, στο οποίο τα διάβαζε ο ίδιος σε μορφή *lectio magistralis* (διάλεξης), η οποία, από το 2001 ως το 2015, ήταν και εικονογραφημένη. Από το 2008, κάθε διοργάνωση της Milaneseiana είχε συγκεκριμένο θεματικό αντικείμενο (που επίσης αναφέρεται στις υποσημειώσεις κάθε κεφαλαίου), το οποίο ο Έκο ακολούθουσε, ενώ κάποιες φορές το είχε προτείνει ο ίδιος.

Η πρώτη διάλεξη «Στους ώμους των γιγάντων», από το 2001, χωρίς εικονογράφηση, έχει τον ρόλο εισαγωγής: παρουσιάζει το όραμά του για τη συμβολή των κλασικών στη σύγχρονη εποχή και για την αποστολή του διανοούμενου.

Το τελευταίο κεφάλαιο, «Αναπαραστάσεις του ιερού», αν και είχε γραφεί ειδικά για τη Milaneseiana, δεν διαβάστηκε εκεί, γι' αυτόν τον λόγο τοποθετήθηκε τελευταίο.

Από τα κείμενα έχουμε αφαιρέσει τις αναφορές στις συνθήκες υπό τις οποίες εκφωνήθηκαν.

Πρόκειται για θεματικές που επανέρχονται στις ομιλίες του Έκο, περισσότερο ως *λάιτ-μοτίβ* παρά επαναλήψεις, που μαρτυρούν κυρίως την αδιάλειπτη φροντίδα του προς τα αγαπημένα του επιχειρήματα.

Η επέμβαση του επιμελητή έχει περιοριστεί σε ελάχιστες σημειώσεις και στην ενσωμάτωση της εικονογράφησης, ακολουθώντας πάντα τις οδηγίες του συγγραφέα.